

LA VERGE DELS CONSELLERS I EL RETAULE DELS BLANQUERS. ART I POLÍTICA A BARCELONA EN LA CRISI DEL SEGLE XV

Jordi Raventós i Freixa

Si bé en l'obra de Bernat Martorell trobem elements de l'escola flamenca, no és fins la realització del retaule de la Verge dels Consellers, de Lluís Dalmau, que l'anomenada *koiné* flamenca no és seguida d'una manera tant literal per un artista de la Corona d'Aragó. Malgrat, però, la gran impressió que va produir la novetat en l'àmbit dels tallers pictòrics —pensem en l'obra de joventut de Jaume Huguet— l'estil no va reeixir a causa de les característiques del patronatge artístic.

La crítica considera en la carrera d'ambdós pintors certs passatges regressius. Un aspecte molt visible d'aquest tradicionalisme és la nul·la valoració del fons de paisatge en favor de la retòrica decorativista dels daurats i la concentració en les figures. Aquest fet és clarament apreciable en l'obra barcelonina d'Huguet, tal com veiem en la taula de la Consagració de Sant Agustí encarregada pel gremi dels blanquers. L'explicació d'això rau, com hom sap, en el fet que l'artista vallenc, en absència d'un patronatge aristocràtic, va esdevenir el pintor més sol·licitat per les corporacions gremials. D'aquesta manera, Huguet va haver de seguir les directrius marcades pels prohoms dels gremis que contractaven els seus serveis. En el cas de Dalmau, i pel que fa al retaule de la Verge encarregat pels Consellers de la Ciutat, les característiques i necessitats dels comitents van ser molt diferents.

La pressió dels clients envers un art sancionat per la tradició i que deixava un marge a la innovació reduït pràcticament al tractament de les figures, s'observa quan, uns anys després, Dalmau va pintar la taula de Sant Baldiri, de Sant Boi del Llobregat, un encàrrec parroquial que, tot i situar-se en una esfera plenament flamenca, dista molt de l'orientació de la Verge dels Consellers.

Partint d'aquests fets, voldríem mostrar com, al costat de la funció devocional inherent en tot retaule, existeix un cert discurs polític subjacent en la realització de la Verge dels Consellers, d'una banda, i el retaule dels Blanquers, d'un altra, i que influeix en l'orientació estilística d'ambdues obres.

Veiem en això una correspondència amb la polarització de la burgesia barcelonina cristal·litzada en la formació de la Busca i la Biga.

Pierre Vilar interpreta aquest conflicte entre ambdós partits com “una confrontació de dues categories urbanes d'una potència desigual i que lluiten pel poder perquè llurs interessos són oposats”¹. Aquesta escisió de classe entre els ciutadans honrats, sorgits de la

1. Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 2, Barcelona, Ed. 62, 1968, pàg. 189.

burguesia dels negocis, i els menestrals, mercaders i artistes, és la manifestació que l'era de l'expansió s'havia acabat i calia cercar noves orientacions polítiques i econòmiques.

Com que els ciutadans honorats, els homes de la Biga, monopolitzaven el poder de la Ciutat, la confrontació va esdevenir, des del principi, una qüestió municipal.

Des de 1436, data de la possible formació del partit d'oposició, la seguretat de la classe políticament dominant, esdevinguda rendista i especuladora, es va veure seriosament compromesa. La conjura de l'any 1437, precedida d'una revolta dels mercaders que se sentien igualats econòmicament al patriciat però exclosos de qualsevol prerrogativa política, va registrar la intervenció de tot el poble en massa. L'oligarquia municipal, espantada, va haver de cedir a la pressió social, efectuant diverses reformes. Al mateix temps, la Busca definia progressivament el seu programa, culminant l'any 1452 amb la formació del Sindicat dels Tres Estaments.

Entre aquestes dues dates, va realitzar-se la Verge dels Consellers i es va signar el primer contracte del retaule dels Blanquers amb l'escultor Macià Bonafè².

En aquest context, al costat de certes reformes econòmiques, els Consellers van dur a terme una sèrie d'accions que Claude Carrère anomena "mesures de diversió"³. L'any 1441, construeixen l'Ala de draps, on els artesans podien comerciar més còmodament; l'any 1444, col·loquen en una post de la Casa de la Ciutat un text on són comentades les qualitats de Barcelona i les excel·lències de la gestió municipal⁴. La remodelació de la Casa de la Ciutat i la col·locació d'un nou retaule semblen formar part d'aquest seguit d'accions encaminades a amagar la situació i promoure confiança als ciutadans.

Anne Simonson Fuchs aprofundeix en les intencions dels Consellers, a partir d'un estudi iconogràfic⁵.

Segons aqueixa autora, el gest del nen és de benedicció, el mateix gest que el del Crist de l'Altar de l'Anyell Místic, de Van Eyck, representant així simbòlicament el Crist del Judici Final. En la mesura que la pintura era destinada a commemorar els cinc consellers en l'exercici del càrrec, la iconografia del Judici hauria projectat la seva salvació personal. És la pròpia justícia dels Consellers la que és jutjada cercant la sanció divina en l'exercici de les seves funcions i consagrando així l'antic sistema, enmig d'una forta pressió social.

Sobta la manca de concordància entre els pactes del contracte, on s'especifica que els "campers" siguin de "bona e bella dauradura", amb el resultat final⁶. Les variants es refereixen sobretot als fons de paisatge. Podríem explicar aquest fet relacionant les intencions polítiques del patriciat envers el rei Alfons.

Els homes de la Biga van decidir, l'any 1451, davant la posició d'ambigüitat del monarca, atraure el seu favor obsequiant-lo amb un valuós regal: una imatge d'or de Santa Fu-

2. El contracte amb Lluís Dalmau, per a la construcció de la Verge dels Consellers, fou signat l'any 1443. L'edició d'aquest document es troba a S. Sanpere i Miquel, *Los Cuatrocentistas Catalanes*, vol. 2, Barcelona, Tip. "L'Averç", 1906, pp. xiv-xvii.

La cronologia del retaule dels Blanquers presenta més dificultats. L'any 1452 va tenir lloc el primer contracte, amb l'imaginaire Macià Bonafè; s'hi pactà la construcció de l'estructura de fusta i diverses escultures. Més tard, l'any 1463, Jaume Huguet contractà la realització de la pintura.

Entre ambdues dates la situació social i política havia canviat molt (triomf de la Busca, contraofensiva bigaire, inici de la guerra). Malgrat tot, hom pot copsar certa unitat en el projecte dels blanquers, sobretot pel que fa al desig de monumentalitat i riquesa decorativa. La dilatada cronologia és conseqüència de la difícil situació financera del gremi, generada per la crisi. L'edició d'ambdós contractes es troba a A. Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història*, vol. III, Barcelona, Ed. Curial, 1975, pp. 160-163 i 171-174.

3. Claude Carrère, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi.*, vol. 2, Barcelona, Ed. Curial, 1977, pp. 261 i ss.

4. Vid. Joan Ainaud de Lasarte, "Jaume Huguet i la societat barcelonina del seu temps", a Catàleg de la Exposició *Jaume Huguet. 500 anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Dept. de Cultura, 1993, pp. 48-49.

5. Anne Simonson Fuchs, "The Virgin of Councillors by Luis Dalmau (1443-1445). The contract and its eyckian execution", a *Gazette des Beaux Arts*, pp. 45-52, Feb. 1982.

6. S. Sanpere i Miquel, *op. cit.*, pàg. xv.

làlia i un conc de plata, amb un pressupost total de 5500 lliures⁷. De fet, els bigaires somniaven, tal com diu Pierre Vilar, en la resurrecció de la vella harmonia que unia les institucions catalanes, sense adonar-se que aquesta només podia venir per l'expansió econòmica⁸.

Creiem que la designació de Dalmau per a realitzar el retaule respon al desig dels Consellers de comptar amb el concurs i la competència de l'antic pintor de la Cort, enviat temps enrere pel rei Alfons a Flandes. L'adopció d'un estil quasi copiat al de Van Eyck s'explicaria per la intenció dels Consellers d'apropar-se als usos i costums de la Cort Reial, fent ben palès el seu rebuig visceral envers els seus antagonistes buscaires.

Podem pensar que els Consellers haurien acceptat l'assessorament de Dalmau: l'examen de l'obra ens fa veure com és producte d'un coneixement, de primera mà, dels models eyckians en què es basa, així com dels gustos del monarca. Sabem, per Bartolomeo Facio, l'alt prestigi del qual Van Eyck gaudia a la Cort humanista de Nàpols: "*Iohannes gallicus*-va escriure Facio a *De Viris Illustribus-nostri saeculi princeps indicatus est*"⁹. Els Consellers haurien patrocinat, doncs, l'adopció d'un estil sancionat per la Cort Reial. Alfons V va escriure moltes vegades als Consellers expressant el seu desig de tornar a Catalunya una vegada conquerit el Regne de Nàpols¹⁰. Simonson Fuchs apunta la possibilitat que els Consellers, atès que la "gramalla" canviava de color i material d'acord amb l'ocasió, apareguin representats vestint la indumentària pròpia de la tan desitjada cerimònia d'entrada del rei a Barcelona. Així, els Consellers, entrant en el cercle de preferències estètiques del monarca, haurien pogut donar una bona imatge. Si la Verge dels Consellers és un exemple de la política propagandística de la Biga, creiem que el retaule dels Blanquers ho és de la Busca. Els mestres d'aquest ofici estaven, sens dubte, molt interessats pel programa reformista. La indústria del cuir va ser un dels pilars econòmics de Barcelona¹¹. Malgrat que els blanquers es veien obligats a importar algunes quantitats de cuir, originaven un corrent d'exportació. Els productes necessaris per a l'adobament eren fabricats en gran escala i amb qualitat apropiada per a l'estranger. L'aigua de "roldor" -infusió de branques de súmac- utilitzada per a dessalar els cuirs, va esdevenir un producte molt apreciat al mercat internacional. Les tècniques barcelonines per a l'adobament de les pells originaven un important moviment de capital. Aquest fet, segons Carrère, "donà una fesomia diferent de la que es podria esperar d'una menestralia corporativa"¹². El blanquer Bartomeu Traginer, per exemple, va poder comprar, l'any 1451, una peça de terra en alou a Montjuïc i, al mateix temps, exercia de mercader en vendre al fustanyer Pere Roura diverses matèries primeres: la importància de la transacció, unes 400 lliures, "ultrapassa -segons Carrère- les necessitats familiars"¹³. Així, alguns mestres blanquers van esdevenir "una classe d'empresaris industrials eixida de la menestralia, la fortuna dels quals és basada en l'explotació d'una tècnica"¹⁴.

Si bé aquesta tendència conviu malament dins un món corporatiu, s'acomoda encara pitjor si l'accés al poder resta tancat. Per tal d'aconseguir l'èxit, doncs, el moviment buscaire necessitava el suport popular. Aquest estat de coses va donar lloc al desenvolupament d'una ideologia marcadament populista.

7. Vid. Carme Batlle, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, C.S.I.C., 1973, pàg. 183, nota 54.

8. P. Vilar, *op. cit.*, pàg. 195.

9. Vid. Michael Baxandall, "Bartholomaeus Facius on Painting. A Fifteenth-Century Manuscript of the *De Viris Illustribus*", a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 27, Londres, 1964, pp. 90-112.

10. Jaume Vicens Vives, *Els Trastàmars*, Barcelona, 1956, pàg. 134.

11. Vid. C. Carrère, *op. cit.*, pp. 422-431.

12. *Ibidem*, pàg. 427.

13. *Ibidem*, pàg. 427.

14. *Ibidem*, pàg. 431.

Des de finals del segle XIV, a remolc de la crisi i la pesta, va tenir lloc un corrent d'espiritualitat popular amb una forta càrrega de sentimentalisme pietós i reformisme moral promoguda per predicadors com Sant Vicent Ferrer i Fra Mateu d'Agrigento¹⁵. Els dirigents buscaires atreïen per a la seva causa aquest sentiment popular donant al seu discurs un caire místic. És el que Vicens Vives denomina "mística del sindicalisme del dret diví"¹⁶. Segons Ramon Guerau, un dels ideòlegs del moviment, el partit buscaire hauria estat designat per Déu per a implantar la justícia: en expressar la idea de la il·luminació de l'enteniment per la gràcia divina, Guerau "demostraba conocer bien las reacciones del pueblo y las conexiones entre el misticismo y la revolución social"¹⁷.

El moviment buscaire va comptar amb la participació activa dels mestres blanquers. Antoni Verdaguer i Pere Borrell apareixen en una ofensiva contra els consellers, l'any 1451¹⁸. Vuit mesos després signaren en qualitat de cònsol i prohoms, respectivament, el contracte amb Macià Bonafé.

Podem destacar d'aquest text legal la voluntat de dur a terme una obra monumental, capaç de magnificar tant l'Orde dels Agustins com el mateix gremi blanquer, car aquest tenia com a patró Sant Agustí, i una estreta vinculació amb el convent. El gremi formava part, també, de la Confraria de Sant Agustí.

En el contracte amb Huguet, la responsabilitat del programa iconogràfic es delegà en Fra Mateu Rella, prior del convent. Caldria cercar, doncs, una part dels aspectes ideològics de les imatges en el propi context de l'orde i en el marc del bisbat barceloní¹⁹.

És significativa la demanda de sumptuositat: "en tota la dita obra del dit retaule e així de talla com los campers com en tota altra part haja haver or fi e bella color e bona finor e preu com aquell or de les copades e guardapolsos de retaule de la Casa de la Ciutat de Barcinona"²⁰. Cal destacar com els blanquers donen com a model els daurats de la Verge dels Consellers, obviant qualsevol altre referència pictòrica. Tal com diu Vicens Vives, "tot un món de ressons medievals s'incrusta plenament en l'espiritualitat catalana de mitjans segle XV"²¹. Podem veure, en aquest sentit, com els clients es senten atrets per unes determinades formes plàstiques- brillantor del color i de la llum, voluntat d'impressionar- que són manifestació d'una estètica medieval. Creiem que aquest conservadorisme estètic es relaciona, a més d'amb els aspectes místics, amb el desenvolupament d'una consciència que veia en el passat una època d'esplendor que calia recuperar.

Quan Guerau reclama la col·laboració de tothom en el redreç de Barcelona, afegeix, tot apel·lant la memòria col·lectiva, "... no permetam aquella qui és en Spanya cap de llibertat e solie ésser de bon e notable regiment, que sia cativa"²². Els ciutadans honrats, segons els buscaires, havien traït la missió de servir honestament la Ciutat, a diferència dels seus avantpassats. D'altra banda, Sant Agustí, en tant que bisbe i Pare de l'Església, apareixia representat amb tota l'autoritat per a defensar el dogma i combatre l'error. És a dir, Sant Agustí com a "martell d'heretges", revestit de la mateixa autoritat moral que la Busca volia per a si. Aquesta memòria històrica no va ser estranya als blanquers. Bernat Nicolau, a qui trobem en qualitat de prohoms en la signatura del contracte amb Huguet, va escriure una

15. Vicens Vives, *op. cit.*, pp. 57-58.

16. *Ibidem*, pàg. 58.

17. C. Batlle, *op. cit.*, pàg. 192.

18. *Ibidem*, pp. 210-211.

19. Vid. J. i P. Courcelle, "Iconographie de Saint Augustin. Les cycles du XVe siècle", a *Études augustiniennes*, París, 1969, pp. 135-141. Vid. també "Retaule de Sant Agustí de la Confraria dels Blanquers" a *Cat. Jaume Huguet. 500 anys*, *op. cit.* pp. 186-193.

20. Duran i Sanpere, *op. cit.*, pàg. 172.

21. Vicens Vives, *op. cit.* pàg. 58.

22. C. Batlle, *op. cit.*, pàg. 192.

extensa glossa, en italià i català, fent referència, entre altres temes, a Pere “el Gran” i els seus successors²³.

Veiem com els blanquers cercaven una obra monumental magnificant els trets més sumptuosos d'un estil sancionat per la tradició i comprensible pel poble, sobreposant a la funció devocional de l'obra un sentit propagandístic. Val a dir que la devoció pel Sant Patró és un signe d'identitat del gremi - sota la protecció del qual es preserva la cohesió del grup - com ho són també la capella i la seva decoració.

Així, doncs, considerada la riquesa semàntica dels retaules, hem intentat mostrar una lectura política en dues de les obres més representatives del període. Naturalment, seria interessant abordar altres exemples per tal de poder esbrinar l'abast del que exposem.

23. J. Ainaud de Lasarte, *op. cit.*, pàg. 52.